

LBRIS

We know

books

Peter the Great

A Biography

Lindsey Hughes

Copyright © 2002 Lindsey Hughes

Publicată în original de Yale University Press.

Toate drepturile rezervate



Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Petru cel Mare

O biografie

Lindsey Hughes

Copyright © 2023 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Teodora Nicolau

Corector: Georgiana Enache

Copertă: Flori Zahiu-Popescu

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HUGHES, LINDSEY

Petru cel Mare: o biografie / Lindsey Hughes;

trad. din lb. engleză: Beatrice Lascu. –

București: Litera, 2023

ISBN 978-606-33-9762-2

I. Lascu, Beatrice (trad.)

929

LINDSEY HUGHES

PETRU

CEL MARE

O biografie

Traducere din limba engleză de

BEATRICE LASCU

LITERA

București

*Tatălui meu,
George Ernest James Hughes*

Cuprins

Prefață.....	11
Arborele genealogic al familiei Romanov	16
Hartă – Rusia și vecinii săi în timpul domniei lui Petru.....	17

I. Copilăria

1672–1689

Se naște un țar	19
Rusia în 1672	21
Copilăria	31
Revolta streljiților din 1682.....	35
Sofia și „hovașcina“	38
Un portret al lui Ivan și Petru.....	42
Regența.....	46
Jocuri navale și de război. Preobrajenskoe.....	49
Căsătoria.....	50
Campaniile din Crimeea. Detronarea Sofiei și a lui Golițin.....	52

II. Preludiul măreției

1689–1697

Familia Narișkin	56
Prieteni străini.....	59
Print-Papă și Print-Cezar	62
Moartea Nataliei Narișkina.....	63
Manevrele de la Kojuhovo	66
Mensikov	67
Campaniile de la Azov	70

III. Marea Ambasadă

1697–1699

Piotr Mihailov.....	75
Insulta de la Riga. Prusia.....	77
Căsuța din Zaandam.....	79
Republica Olandeză.....	80
Anglia.....	82
Kneller.....	84
Impresii despre un Albion cețos.....	86
Revolta strelțiilor din 1698.....	91
Mânuirea briciului.....	93
Pedepsirea strelțiilor.....	96

IV. Război cu Suedia

1700–1708

Afară cu ce-i vechi, să facem loc noului.....	100
Armata lui Petru.....	103
Narva, anul 1700.....	107
Despre căsnicie și matematică.....	110
Fondarea orașului Sankt-Petersburg.....	112
Marta Skavronska.....	114
Makarov și Cabinetul.....	117
Război în Polonia și la Marea Baltică.	
Revolta din Astrahan.....	119
În așteptarea lui Carol.....	123
Bulavin.....	127
Carol se întoarce spre sud. Mazepa.....	130

V. De la Poltava la Prut

1709–1711

Poltava.....	134
Turcul din nord.....	140
Paradisul regăsit. Dezvoltarea Sankt-Petersburgului.....	143

Două nunți.....	145
Război cu Turcia.....	148
Senatul.....	149
„Adevărata și legitima doamnă suverană“.....	152
Bătălia de pe Prut.....	153
Aleksei și Charlotte.....	157

VI. Petru în Europa

1712–1717

Căsătoria lui Petru cu Ecaterina.....	160
Chestiuni germane.....	164
Finlanda.....	166
Victorie la Hangö.....	170
Nunta Prințului-Papă.....	172
Nașterea a doi Petru.....	175
Un nou mare tur al Europei.....	177
Paris.....	182
Întoarcere la Sankt-Petersburg. Colegiile.....	184

VII. Tată și fii

1718–1720

Petru și Aleksei.....	189
Vânătoare de vrăjitoare.....	191
Ciudați și monștri.....	194
Procesul lui Aleksei.....	197
Moartea lui Aleksei.....	198
Serate și <i>Oglinda cinstită a tinereții</i>	202
Șeful poliției.....	206
Moartea lui Piotr Petrovici.....	210
O pasiune pentru flotă.....	213
Statute și regulamente.....	216
Divertisment.....	219

VIII Anul Nystadului

1721

Vizite de Crăciun.....	223
Sfântul Sinod.....	225
Sărbători și execuții.....	232
Anna și Karl.....	234
Vară în Sankt-Petersburg.....	237
Portretul lui Nikitin.....	239
Pacea de la Nystad.....	240
Un Versailles rusesc.....	245

IX. Ranguri și reglementări

1722–1723

Tabelul rangurilor.....	250
Sucesiunea la tron.....	253
Mai multă legislație.....	255
Procuratorul general.....	259
Procuratori, inchiזורitori și șefi de poliție.....	261
Campania persană.....	264
Carnavaluri și o înmormântare.....	267
Bunicul marinei.....	269
Se încheie războiul persan.....	272
Moartea țarinei Praskovia.....	273
Un urcuș dificil. Mită, corupție și birocrație.....	275

X. O încoronare și o înmormântare

1724–1725

Un an de pace.....	281
Academia de Științe.....	284
La tratament cu ape minerale.....	285
Încoronarea Ecaterinei.....	288
Familie, oi și alte chestiuni.....	291
Reflecții.....	293

Cazul William Mons.....	298
Moartea.....	301
„Las totul...”.....	303
Portrete de pe patul de moarte.....	304
<i>Castrum doloris</i>	307
Înmormântarea.....	309

XI. Moștenirea

Împăratul a murit. Trăiască împărăteasa.....	312
Bilanțul reformei interne.....	316
Putere mondială.....	321
Fereastră spre Occident.....	324
Reformator sau revoluționar? Perspective asupra lui Petru din anii 1720 până în anii 1980.....	329

XII. Comemorarea lui Petru

1725–2002

Picturi și statui: 1725–1917.....	338
Locuri unde a fost Petru.....	345
Bunurile lui Petru.....	353
Aniversările lui Petru.....	354
Petru în perioada sovietică.....	359
Petru în perioada postsovietică, postmodernă.....	364

Abrevieri.....	375
Note.....	379
Bibliografie selectivă.....	393
Indice.....	407

I

COPILĂRIA
1672–1689

Jocurile copilăriei au adus triumfuri mature.

(Inscripție pe o gravură (1722) cu barca lui Petru)

Se naște un țar

Viitorul Petru cel Mare s-a născut la Moscova în jurul orei unu dimineața, într-o zi de joi, 30 mai 1672, de sărbătoarea Sfântului Isaac al Dalmației.* Copiii țărilor Moscovei se nășteau de obicei la Kremlin, care este aproape sigur locul unde Petru a venit pe lume, dar o serie de legende susțin că mama lui, țarina Natalia, a doua soție a țarului Aleksei al Rusiei, a dat naștere primului ei copil fie în palatul regal de la Kolomenskoe, la sud de Moscova (pe care un poet rus l-a numit mai târziu „Betleemul rusesc“), fie în satul cu nume simbolic Preobrajenskoe (Schimbarea la Față). Viața și faptele țarului, căruia i s-a atribuit ulterior transformarea Rusiei din „inexistență“ în „ființă“, au dat naștere multor mituri și legende. Scriitori de mai târziu, de exemplu, au consemnat predicția poetului de la curte Simeon Poloțki despre măreția viitoare a lui Petru, pe baza calculelor astrologice pentru 11 august 1671, presupusa zi a concepției sale, și au citat oda sa de sărbătorire a nașterii, care îl înfățișa pe Petru ca viitor cuceritor al Constantinopolului și un „nou Constantin“, un loc comun literar pentru proslăvirea prinților moscoviți.¹ După cum s-a dovedit, Petru nu și-a îndeplinit destinul în modul în care și-a imaginat

* Datele (zile și luni) pentru domnia lui Petru sunt de obicei pe stil vechi, conform calendarului iulian folosit în Rusia până în 1918, care în secolul al XVII-lea era cu zece zile, iar în al XVIII-lea cu unsprezece zile în urma calendarului gregorian de stil nou, adoptat din anii 1590 de multe țări europene.

Polotki. El urma să fie primul împărat al Rusiei și să întemeieze o nouă capitală întru slăvirea precursorului său imperial roman, este adevărat, dar noțiunea lui despre rolul țării sale în istoria lumii urma să fie orientată mai degrabă spre Europa de Vest decât spre Orientul ortodox, cu consecințe uriașe pentru Rusia.

Adversarii acestei reorientări către cultura și valorile occidentale au văzut semne sumbre în circumstanțele nașterii lui Petru. Mai târziu, în timpul domniei sale, au circulat zvonuri că Natalia nascuse o fată, care a fost schimbată în secret cu un băiețel german din comunitatea străină a Moscovei. Alții i-au identificat ca tați ai lui Petru pe mercenarul elvețian Franz Lefort, pe patriarhul Nikon sau pe alți candidați puțin probabili, pe motiv că un om care a distrus tradițiile rusești nu avea cum să fie fiul cuviosului țar Aleksei. Chiar și lucrurile pe care majoritatea oamenilor le acceptă drept fapte adevărate privind obârșia lui au fost interpretate negativ de critici conservatori care au susținut că, în calitate de copil al celei de-a doua soții, s-a născut în păcat și, ca vlăstar al sângelui țarilor, al „servitorilor“ (familia mamei sale, Narișkinii) și al preoților (străbunicul său Filaret fusese patriarhul Moscovei), a fost sortit să aducă nenorocire în Rusia.

Toate acestea au survenit ulterior, când supușii dezamăgiți au căutat explicații pentru comportamentul adesea bizar, „extraterestru“, și politicile nepopulare ale lui Petru. În 1672 nașterea unui prinț a fost motiv de bucurie. Băiatul era mare și sănătos, cu o lungime de peste 50 de centimetri, conform icoanei de măsurare a sfântului său ocrotitor, apostolul Petru, făcută la scurt timp după naștere în atelierul țarului pentru a înregistra lungimea pruncului. (Dacă ar fi măsurat cei 83 de centimetri pe care unii istorici i-au înregistrat în mod eronat, ar fi trecut drept unul dintre „monștrii“ pe care chiar el avea să îi colecționeze mai târziu, iar mama lui probabil nici nu ar fi supraviețuit să îl vadă ajuns la maturitate.) Băiatul sănătos era o asigurare pentru viitorul dinastiei, dar el nu era moștenitorul tronului. Mama lui Petru, în vârstă de 21 de ani, Natalia Kirillovna Narișkina, fiica unui funcționar militar destul de mărunț, s-a căsătorit la 22 ianuarie 1671 cu țarul Aleksei Mihailovici, a cărui primă

soție, Maria Miloslavskaia, murise în 1669, la vârsta de 43 de ani, după ce nascuse cel de-al treisprezecelea copil. Din prima căsătorie a lui Aleksei au rezultat cinci fii, dintre care doi erau încă în viață în 1672. Moștenitorul, Fiodor, născut în 1661, era inteligent, dar delicat, în timp ce Ivan, născut în 1666, era handicapat psihic și fizic. În 1672, cele trei surori ale țarului Aleksei – Irina, Anna și Tatiana – erau încă în viață, alături de șase dintre cele opt fiice ale sale: Evdokia (cea mai mare, la 22 de ani), Marta, Sofia, Ecaterina, Maria și Feodosia. În 1673 și 1674, țarina Natalia a născut fete, Natalia și Fedora, ducând numărul prințeselor la unsprezece. Fedora a murit în 1678, Irina în 1679 și Anna în 1692, dar toate celelalte au supraviețuit până în secolul al XVIII-lea și au fost martore măcar la unele dintre reformele lui Petru. Țarevnele (fiucele țarului) nu erau considerate candidate la succesiune și nici nu au avut soți care să se poată angaja în politica palatului și copii pentru a spori linia regală, căci în secolul al XVII-lea a apărut o politică de a le ține necăsătorite; dar toate se bucurau de sfințenia și de puterea care veneau odată cu sângele regal sau cu căsătoria. Petru se putea aștepta să crească într-o familie extinsă dominată de femei în care el, în copilărie, se bucura de un statut superior, dar fără vreo perspectivă imediată de a deveni țar. Având în vedere ratele ridicate ale mortalității infantile, chiar și în palatul regal, este puțin probabil să fi formulat cineva un plan individualizat, pe termen lung, pentru viitorul lui Petru, în afara convențiilor de educare a prinților pentru a fi buni creștini ortodocși.

Rusia în 1672

Petru s-a născut într-o țară pregătită să joace un rol tot mai activ în chestiuni mondiale, dar a fost împiedicată în multe privințe să își aducă aportul așa cum se cuvine. În așa-numitul Război de Treisprezece Ani sau Primul Război al Nordului (1654–1667), Rusia se ciocnise cu vechii ei dușmani Polonia–Lituania și Suedia. Războiul cu Polonia s-a încheiat în 1667 în avantajul Rusiei, cu malul stâng al Ucrainei (la est de fluviul Nipru) și Kiev aduse provizoriu sub

stăpânirea țării sale, în viziunea moscoviților, *recuperate* de aceasta, pentru că țării Cnezatului Moscovei considerau „Mica Rusie“ patrimoniul lor și pe cazacii ei drept supuși, la fel ca toate ținuturile locuite de slavii ortodocși care trăiau sub stăpânire catolică în Regatul Poloniei și în Marele Ducat al Lituaniei. Rusia nu a câștigat nimic în timpul conflictului mai scurt din 1656–1661 cu Suedia care blocase drumul către Marea Baltică, de când Tratatul de la Stolbovo din 1617 a eliminat influența Rusiei pe acea mare. În sud, Rusia și Polonia s-au întrecut pentru posesia și dominația stepelor cu turcii otomani și cu tătarii din Crimeea, care au blocat accesul Rusiei la terenuri agricole fertile, precum și înaintarea acesteia către Marea Neagră. Atacurile tătarilor dincolo de granițele ruse și ucrainene au impus plata unui tribut anual, asigurarea de prizonieri și de vite, forțând Rusia să mențină garnizoane costisitoare. În 1672, turcii și tătarii au capturat părți din Ucraina poloneză (malul drept) și au amenințat cu incursiuni peste Nipru în teritoriul moscovit. În același an, această criză l-a determinat pe țarul Aleksei să trimită soli la curțile din toată Europa pentru a căuta ajutor pentru o ligă antiturcă. În 1676, succesorul său Fiodor s-a trezit în război cu turcii și cu tătarii. După ce și-a pierdut fortul de la Cighirin pe Nipru, Moscova a încheiat un armistițiu precar de douăzeci de ani la Bahcisarai (ianuarie 1681). Astfel, toate cele trei probleme majore ale politicii externe moscovite – chestiunile poloneză, suedeză și turcă – au rămas nerezolvate în timpul copilăriei lui Petru, cu riscul ca un conflict să izbucnească de-a lungul oricărei granițe. În plus, Cnezatul Moscovei era din ce în ce mai implicat în relațiile diplomatice la nivel european, deși încă nu avea ambasadori acreditați în străinătate. La rândul lor, multe țări occidentale au privit Rusia mai degrabă în termeni de oportunități comerciale decât de alianțe, deși acest lucru avea să se schimbe curând.

Populația Cnezatului Moscovei de la sfârșitul secolului al XVII-lea a fost estimată la aproximativ zece milioane. Era de departe cea mai mare țară din Europa, dar una dintre cel mai slab populate. Putem împărți marea majoritate a locuitorilor cnezatului în două categorii generale, în funcție de relația lor cu statul: cei care au îndeplinit

servicii militare și alte forme de serviciu (inclusiv clerici) și – majoritatea covârșitoare – cei care plăteau impozite. Au existat multe variații, de exemplu populații tribale non-ruse care plăteau impozite sub formă de tribut (adesea în blănuri) sau efectuau serviciu militar neregulat, și străini cu angajare temporară. Unii dintre supușii țării erau greu de catalogat, cum ar fi așa-numiții „bărbați de alte ranguri“ și oamenii „rătăcitori“, care nu aparțineau nici unei localități anume, incapabili fie de a presta servicii, fie de a plăti taxe – de exemplu infirmii și „nebulii întru Hristos“ – sau cei care scăpau intenționat de obligații – iobagi fugari, dezertori din armată și disidenți religioși. Comunitățile militare de cazaci, inițial adăposturi pentru cei fugiți de brațul lung al guvernului la periferia cnezatului, au menținut o seamă de legături cu centrul, fie în slujba armatei, precum cazacii înregistrați ai Ucrainei, loiali intermitent, precum cazacii de pe Don, fie mereu ostili, precum armata cazacilor zaporojeni de pe Nipru.

Țăranii reprezentau cam 90% din populație. Aproximativ jumătate – iobagi sau șerbi – aparțineau slujbașilor statului, proprietari de pământuri; restul aparțineau Bisericii, familiei marelui cneaz sau statului. Iobagii își îndeplineau obligațiile făcând munci agricole (corvezi) pe pământul proprietarilor, lucrând ca gospodari în casele acestora sau plătind în bani sau în natură (biruri). Toți țăranii erau obligați să plătească impozite către stat și puteau fi înrolați în serviciul militar, ceea ce, dacă erau iobagi, îi scutea de obligațiile față de foștii proprietari. Codul de legi al țării Aleksei din 1649 a abolit limita de timp pentru recuperarea iobagilor fugari de către proprietari, fixând astfel iobăgia ca statut ereditar perpetuu. Totuși, a-i convinge pe țărani să rămână într-un loc pentru totdeauna era altă problemă, așa cum avea să i se reamintească în mod constant lui Petru. În ciuda tendinței de a fugi, țăranii ruși nu ar trebui priviți în primul rând ca „victime“. Având în vedere că solul și clima din cea mai mare parte a Rusiei secolului al XVII-lea se aflau la limita viabilității pentru agricultură, economia țărănească a avut destul de mult succes în a asigura subzistența țăranilor și un surplus pentru un stat ale cărui politici erau determinate de cerințele creșterii

și mentinerii imperiului. Nu iobăgia ca atare, ci condițiile climatice și geografice dificile au generat o productivitate în general scăzută, ceea ce nu înseamnă că iobăgia a fost bună în sine, că țărani au îmbrățișat-o cu entuziasm sau că viața țărănească a fost ușoară.

În orașe se afla nu mai mult de 4% din populația cnezatului moscovit. Populația urbană masculină totală înregistrată în anii 1670 a fost estimată la doar 185 000 de oameni, care cuprindea negustori, artizani și comercianți, toți aceștia având obligații fiscale publice față de stat. Restul populației urbane era alcătuit din slujbași militari, preoți și familiile acestora, streliți (muschetari), artileriști și poștași, secretari și funcționari care lucrau în birourile guvernamentale, slujitori casnici cu contracte temporare de robie și mulți țărani cu locuință temporară, în timp ce continuă să fie înregistrați și să plătească impozite comunităților lor rurale. În toate cazurile ar trebui să adăugăm „și soțiile lor și alte rude de sex feminin“. Femeile nu erau trecute în recensăminte și, cu excepția călugărițelor și a unor negustorese, nu aveau statut independent față de rudele lor de sex masculin. Orașele rusești, chiar și Moscova – de departe cel mai mare –, nu aveau profesioniști din partea locului, cum ar fi bancheri, savanți, medici, profesori, avocați și actori pe care i-ai fi putut întâlni în orice oraș important din Europa de Vest.

Cnezatul Moscovei era administrat de pătura superioară a clasei de slujbași din Moscova, aproximativ echivalentul aristocrației occidentale, al cărei nucleu se bucura de privilegiul de a-l asista și de a-l consilia pe țar, iar câțiva dintre ei dețineau zeci de mii de iobagi pe moșii ereditare, împrăștiate prin țară. Așa-numita dumă sau consiliu boieresc (niciodată un organism formal constituit) din secolul al XVII-lea a variat ca număr de la 28 la 153 de membri și avea propria ierarhie împărțită în patru: boieri propriu-ziși, boieri de rang secund sau *okolnicie*, curteni și *dumnîe dvoriane* (funcționari din dumă). Apartenența celor două grupuri de vârf a fost determinată în principal de dreptul ereditar. Bărbații din familiile conducătoare deveneau, în general, boieri și *okolnicie* în decursul timpului, în funcție de vechimea în clanul lor. Ordinea ierarhică includea, de asemenea,

rude regale (căsătoria unei fiice cu țarul sau cu fiul său sporea considerabil averea unei familii) și o mână de bărbați cu statut inferior, crescuți prin favoare regală. Slujbașii aflați imediat sub consiliul consultativ de elită, în mare parte rude mai tinere și aspiranți la calitatea de membru, purtau titlurile greu de tradus (în ordine descrescătoare) de *stolnik*, *striapcii*, *dvorianin moskovski* (curtean moscovit) și *jileț*. În timp de pace, acești slujbași de rang inferior din Moscova îndeplineau o varietate de îndatoriri, dintre care poate cea mai importantă a fost furnizarea de „suplimente“ pentru ritualurile elaborate ale curții țarilor. Pe timp de război, participau la campanie ca ofițeri de cavalerie.

În 1672, comisiile, numirile și alte ierarhizări, cum ar fi locurile la banchetele de stat, erau încă guvernate teoretic de codul de precedentă sau de sistemul „de loc“ ocupat în cadrul neamului său (*mestnicestvo*), care stabilea poziția unui individ prin calcule bazate pe serviciul său și al clanului său și pe vechimea sa în cadrul clanului. Se considera o mare dezonoare să fii numit sau pus sub cineva care merita oficial un loc inferior. Asemenea insulte au justificat un apel către țar, care însă, pentru unele campanii, a ordonat să se întocmească liste militare „fără locuri“. Apărarea onoarei clanului și menținerea poziției sale în ierarhia serviciului erau considerate vitale, deoarece serviciul în slujba statului era obligatoriu chiar și pentru cei mai importanți din țară și nu existau cariere alternative pentru elită. Nobilimii ruse (unii istorici pun la îndoială validitatea acestui termen în contextul rus) îi lipseau o identitate corporativă și, aparent, orice aspirație către împărțirea puterii constituționale. Rusia nu avea parlament. Nu exista profesia de avocat, deși slujbași ai statului erau chemați să administreze legea în cadrul cancelariilor guvernamentale. Cu foarte puține excepții, nici fiii mai tineri de nobili nu au intrat în preoția ortodoxă, care se dezvoltase ca o castă mai mult sau mai puțin închisă, deși retragerea la mănăstire la bătrânețe era o opțiune. Politica locală aproape că nu constituia o cale de carieră pentru clasa superioară a funcționarilor, în afară de câțiva oameni pe care țarul îi numea guvernatori militari (*voievod*). În mediul rural, afacerile statului erau asigurate de clasa

de mijloc sau de nobili care aveau privilegiul de a fi scutiți de taxe și de sarcini de muncă și de a deține pământuri acordate și păstrate cu condiția efectuării serviciului militar, dar care au ajuns să fie transmise tot mai mult moștenitorilor din generație în generație. Aceste pământuri erau lucrate de iobagi, deși mulți dintre nobilii provinciali mai mărunți dețineau doar una sau două gospodării țărănești și, în unele cazuri, își cultivau propriile loturi. A face o carieră cu normă întreagă din administrarea personală a proprietății nu a fost posibil decât după 1762, când nobilimea rusă a fost eliberată de corvoadă. Moșiile, lucrate de iobagi și de sclavi (robi), asigurau veniturile și slujitorii care le permiteau elitelor să locuiască aproape de țară la Moscova pentru a-și îndeplini îndatoririle, iar nobililor mai mărunți să pună pâinea pe masă pentru ei și familiile lor.

Absența profesiilor s-a reflectat în absența pregătirii pentru profesii. Nu existau universități în Rusia Moscovită și nici școli, în afară de unele unități interne pentru personalul de rang inferior al cancelariei de la Kremlin. Poetul, dramaturgul, astronomul sau arhitectul (cu atât mai puțin femela speciei) nu aveau loc în societatea moscovită, iar în istoriile moderne ale științei bazate pe nume mari (Newton, Descartes și cei asemenea lor) Rusia secolului al XVII-lea nu există. Desigur, nu ar trebui să exagerăm nivelul de alfabetizare din restul Europei sau să supraestimăm numărul occidentalilor care auziseră vreodată de teoria lui Copernic sau de cea de calcul. Atunci, ca și acum, cunoștințele științifice avansate erau în mâinile unei minorități restrânse, iar înțelepciunea și abilitățile populare native, transmise de la tată la fiu sau de la mamă la fiică, satisfăceau majoritatea nevoilor. Dar înțelepciunea populară și meșteșugurile țărănești nu au produs cea mai recentă tehnologie militară, nu au construit nave maritime și nu au impus respect la curțile străine, domenii căroră Petru trebuia să le acorde o atenție considerabilă.

Conștientizarea necesității ca Rusia să „prindă din urmă“ în anumite domenii nu a început odată cu Petru. Afirmarea exagerată, care a câștigat teren după căderea Constantinopolului în 1453, conform căreia Moscova era păzitoarea adevăratului creștinism și punctul

culminant al istoriei creștine a fost, chiar și în secolul al XV-lea, temperată de adevărul neplăcut că armatele moscovite puteau precumpăni (uneori) împotriva „necredincioșilor“ tătari, dar rareori împotriva „latinilor și luteranilor“eretici. În secolul al XVI-lea, imperiul s-a răspândit implacabil spre est, dar cuceririle din vest, mai ales în căutata Mare Baltică, nu au fost în general păstrate mult timp. Pericolul era ca inferioritatea tehnică, asociată cu instabilitatea internă, să poată duce la subjugare străină, așa cum au arătat Timpurile Tulburi (1598–1613), când foametea și o criză dinastică au grăbit prăbușirea autorității centrale, iar teritoriul rus a fost invadat de polonezi și de suedezi. Negustori și consilieri militari străini au început să sosească în Cnezatul Moscovei în număr semnificativ cu scopuri mai pașnice în timpul domniei lui Ivan al IV-lea (1533–1584). Mai mulți au venit când bunicul lui Petru, Mihail (1613–1645), primul țar Romanov, a reorganizat anumite regimente de infanterie de-a lungul unor linii străine în anii 1630. Pentru a găzdui numărul tot mai mare de personal militar, comercial și diplomatic din țări vest-europene, țarul Aleksei a separat în 1652 o zonă a Moscovei, numită Cartierul Străin sau „German“, care adăpostea și o mână de meșteșugari și de artiști străini. În octombrie 1672, cartierul a pus la dispoziție un regizor și actori amatori pentru a monta prima reprezentație teatrală a Rusiei, oferită la porunca țarului Aleksei.

Cu tavernele, magazinele și bisericile sale protestante (catolicii aveau voie să se închine doar acasă), Cartierul Străin era un mic colț al Europei de Vest care nu putea să nu stârnească curiozitatea rușilor, devenit și mai irezistibil pentru că era inaccesibil. Departe de a fi un simbol al deschiderii tot mai mari a Rusiei către Occident, a fost de fapt o încercare de a-i restrânge pe străinii neortodocși și bisericile lor la propriul ghetou, departe de centrul orașului în care locuiseră anterior, precum și pentru a-i împiedica să pună mâna pe proprietăți valoroase și pe sedii comerciale în concurență neloyală cu comercianții locali. Biserica Ortodoxă a avertizat mulțimea să-i considere pe acești străini eretici periculoși și să păstreze „noutățile“ și moda străină la distanță. Ioachim, patriarhul Moscovei din 1674 până în 1690,

i-a îndemnat pe țari să-i expulzeze chiar și pe mercenari și să demoleze bisericile neortodoxe. De asemenea, Biserica a insistat ca rușii să se deosebească de europenii vestic, de care nu se pot distinge din punct de vedere etnic, prin îmbrăcăminte și coafură. În 1675, practica tot mai răspândită în rândul unor magnați ruși de a purta în privat modă occidentală l-a determinat pe țar să emită un ordin potrivit căruia curtenilor li se „interzice să adopte obiceiuri străine, germane și de altă natură, să-și tundă părul și să poarte robe, tunici și pălării de origine străină, iar slujitorilor lor să le interzică să facă aceste lucruri”².

Raderea bărbii, tot mai la modă în Occident în rândul orașenilor la sfârșitul secolului al XVII-lea, a atras o dezaprobare ieșită din comun. În această privință, rușii ortodocși au fost călăuziți de poziția unui sinod bisericesc din 1551: „Regulile sfinte pentru toți creștinii ortodocși îi avertizează să nu-și radă barba sau mustața și să nu-și tundă părul. Aceasta nu este o practică ortodoxă, ci o moștenire latină și eretică...”³. Emiterea unor asemenea avertismente trebuia să indice faptul că aderarea la tradiție nu era deloc universală.

Biserica moscovită s-a trezit prinsă într-un război pe mai multe fronturi, nu în ultimul rând cu disidența religioasă internă, cel mai cunoscut exemplu în acest sens – așa-numita mișcare a credincioșilor de rit vechi – fiind o reacție la programul de reformă realizat de patriarhul Nikon între 1652–1658 pentru a corecta cărțile liturgice rusești pe baza textelor grecești și ucrainene. În același timp, a impus semnul crucii făcut cu trei degete (practica greacă) în loc de două (practica rusă veche) și a schimbat ortografia și practici liturgice. Mulți creștini credeau că închinarea folosind noile cărți și ritualuri reprezenta un pericol de moarte pentru suflet și era mai bine să mori decât să te supui. Acești protestatari și alți schismatici care au respins autoritatea Bisericii din tot felul de motive au intensificat curentul de disidență și de fugă de obligații care caracteriza Rusia Moscovită.

Religia a dictat și reguli stricte de bună-cuviință pentru femei. Femeile căsătorite își ascundeau părul tot timpul în public, iar femeile de toate vârstele și clasele purtau haine largi, în straturi, care le dezvăluiau doar fețele și mâinile. Femeile din elită, atât căsătorite, cât și

necăsătorite, trăiau în semiizolare, în ceea ce unele surse ulterioare numesc *terem*, care avea rolul atât de a le proteja de întâlniri sexuale ilicite și de a le evidenția exclusivitatea, cât și de a le permite accesul la propriile finanțe și la propriii administratori și servitori domestici. Una dintre cele mai interesante trăsături ale Cartierului Străin pentru ruși a fost că locuitorii respectau convențiile occidentale referitoare la modă, adunările între sexe și curtarea, ceea ce, după cum vom vedea, avea să constituie o atracție deosebită pentru Petru.

Rușii au fost protejați de influențe străine și prin alte mijloace. De exemplu, publicațiile și tiparul au rămas sub controlul ferm al Bisericii. În tot secolul al XVII-lea, mai puțin de zece titluri nereligioase au fost emise de tiparnițele moscovite, dedicate în principal publicării de texte liturgice și devoționale. Chiar și publicații ale tiparnițelor slavone din Kiev, Cernigov, Vilnius, precum și din alte centre ale ortodoxiei, au fost interzise intermitent de teama răspândirii ereziei. Cărți în limbi străine au ajuns în bibliotecile câtorva nobili și clerici de frunte, dar nu au fost puse în vânzare liberă. Absența foilor volante tipărite moscovite, a revistelor, almanahurilor, volumelor de istorie, pieselor de teatru, poeziei și filosofiei – genul de lucrări găsite în librăriile din Londra, din Paris și din alte orașe – a fost parțial compensată de literatura populară în manuscris și de o tradiție orală prosperă. Citirea privată a cărților tipărite (spre deosebire de ascultarea cărților citite în biserică sau a poveștilor spuse de un povestitor) era o ocupație minoritară în Cnezatul Moscovei, iar studiile, chiar și la nivel de amatori, erau mai mult sau mai puțin limitate la membrii ordinilor monahale. Excepție au făcut unele cancelarii guvernamentale din Moscova, care trebuiau să răspundă nevoilor statului în domenii precum întocmirea de hărți, construcții, medicină și adunarea de știri străine, dar activitățile lor abia dacă au ajuns la un public mai larg.

Rusia în care s-a născut Petru era în multe privințe o țară foarte diferită de vecinii săi din Europa protestantă și catolică, unde Rusia era încă privită ca un regat „necivilizat și barbar”, cu conducători mai asemănători cu împărații Chinei sau cu sultanii Turciei decât cu regii europeni. În anul 1672, nașterea unui prinț rus a trecut mai mult

sau mai puțin neobservată în Occident. Probabil că nici măcar nu s-a speculat prea mult cu privire la eligibilitatea noului prinț ca partener de căsătorie, deoarece familia regală moscovită era cunoscută că se ținea departe de astfel de contacte. Accesarea cunoștințelor străinilor, căsătoria copiilor săi cu ei și câștigarea respectului lor urmau să fie printre obiectivele majore ale lui Petru, și nu în ultimul rând domeniile în care a încercat „să-i ajungă din urmă” au fost cele al cronologiei și al măsurării timpului. Majoritatea surselor sunt de acord că 30 mai a fost ziua de naștere a lui Petru, la fel ca și Petru însuși, care îl cinstea pe Sfântul Isaac din Dalmația, întemeind ulterior o biserică pentru sfântul destul de obscur. Dar cel puțin o consemnare arată 29 mai, în urma vechii practici rusești de a începe noua zi nu la miezul nopții, ci la prima geană de lumină, potrivit căreia data de 30 mai (noaptele sunt scurte în Rusia în acea perioadă a anului) a început la aproximativ o oră după nașterea lui Petru. Pentru acele țări europene, în mare parte catolice, care adoptaseră calendarul gregorian mai precis și astfel erau cu zece zile înaintea celor care, la fel ca Rusia, urmau calendarul iulian mai vechi, Petru s-a născut pe 9 iunie. Cronicarii ruși contemporani, între timp, au folosit nu cifre arabe, ci litere chirilice cu echivalente numerice pentru a consemna anul nașterii lui Petru ca 7180, urmând practica bizantină de a număra anii de la creația ideală a lumii în 5509 î.Hr. Anul 7181 trebuia să înceapă nu la 1 ianuarie 1673, ci la 1 septembrie 1672, din nou urmând practica bizantină.

Se cuvine ca întrebările legate de timp și de cronologie să apară chiar de la începutul biografiei lui Petru, pentru că el urma să fie obsedat de timp și de trecerea lui, crezând că „timpul pierdut, ca și moartea, nu poate fi dat înapoi”⁴. În pragul noului secol al XVIII-lea, despre care majoritatea oamenilor au fost de acord că a început în 1700, mai degrabă decât în 1701, Petru a decretat că documentele oficiale vor păstra de acum înainte anii calendaristici de la nașterea lui Hristos, așa cum au făcut-o și alte națiuni creștine, după care tradiționaliștii l-au denunțat că a denaturat „timpul lui Dumnezeu”. Când a murit la 28 ianuarie 1725, așa cum era de acum atestat în consemnările oficiale, el se schimbase mult mai mult decât calendarul.

Copilăria

În primul deceniu al vieții sale, Petru a fost un tânăr vlăstar al unei familii regale extinse, cu doici și slujitori în palatul Kremlin, care era un labirint de camere și capele. Din punct de vedere material, nu îi lipsea nimic. Nașterea i-a fost sărbătorită cu un ospăț la care s-au servit dulciuri potrivite pentru un prinț: un tort cu mirodenii în forma stemei moscovite, o rață, un papagal, un porumbel și acvile de zahăr, un Kremlin de zahăr caramelizat cu infanterie, cavalerie și două turnuri cu o acvilă care se înălța deasupra lor și platouri uriașe încărcate cu marțipan, fructe înghețate, coji de fructe confiate și alte dulciuri, dintre care unele au fost dăruite oaspeților pentru a le lua acasă.

Având în vedere că ingredientele esențiale trebuiau importate, acestea reprezentau o cheltuială considerabilă la scară mare, chiar dacă asemenea delicatose festive nu erau servite în fiecare zi. Preferința moscovită recentă era pentru ornamente colorate și totul în gospodăria regală era bogat decorat: haine brodate cu fir de aur, argint și perle, ustensile de uz casnic și obiecte de cult emailate în culori strălucitoare, șei și hamuri cu modele ștanțate, trăsurile capitonate cu catifea, sculptate și aurite, fresce religioase în culori vii cu rame cu foiță de aur, icoane cu ferecături cu bijuterii. Efectele dorite au fost realizate de meșteri ruși în atelierele regale și cu mărfuri de import, în special textile, aduse din întreaga lume.

Copiii de viță regală erau protejați de privirea publicului, făcându-și doar ocazional apariția în consemnări scrise, deseori când erau zăriți de străini curioși: de exemplu, aparițiile lui Petru, în vârstă de trei ani, părăsind Kremlinul într-o trăsurică aurită, însoțit de pitici, sau scăpând din mâinile mamei sale pentru a fugi din spațiile unei draperii. Educația lui timpurie a urmat modelul tradițional ortodox, învățând mai întâi să citească dintr-un abecedar, trecând la Psaltire și Faptele Apostolilor, apoi învățând să scrie și să socotească. Petru a primit o educație mediocră din partea rușilor detașați de la cancelariile guvernamentale, care se pare că nu au reușit să